

Aksana Danilczyk

DOI: 10.15290/bb.2021.13.02

Narodowa Akademia Nauk Białorusi

Minsk

<https://orcid.org/0000-0002-1561-588X>

Таталітарная эстэтыка ў беларускай паэзіі (на прыкладзе творчасці Яўгеніі Пфляўмбаўм)

Праблема вылучэння і вывучэння характэрных рысаў мастацтва таталітарнага перыяду сёння бачыцца вельмі актуальнай з некалькіх прычынаў. Першая – ў недастатковай даследаванасці вельмі цікавага матэрыялу на ўсёй постсавецкай прасторы ў цэлым і ў беларускім літаратуразнаўстве ў прыватнасці. Вядомы даследчык таталітарнай эстэтыкі Я. Дабрэнка на пачатку 2000-ых у артыкуле “Сталінская культура: дваццаць гадоў пасля” адзначыў: (...) *у СССР была яшчэ і літаратура (з малой літары) як буйнейшая культурна-ідэалагічная інстытуцыя па фарміраванню савецкага ўяўнага, кадэфікацый савецкага моўнага поля і артыкуляцый савецкіх ментальных клішэ. Дваццаць гадоў пасля можна канстатаваць, што без работы з гэтым механізмам, без аналізу гэтай культуры гісторыя асуджана на рэцэдывы...¹.*

Гэта больш чым актуальна і для беларускай культуры, гісторыі, сацыялогіі ды іншых гуманітарных ведаў, паколькі ў *выпадку таталітарных грамадстваў можна казаць пра сапраўдную ўзурпацыю і прысваенне дзяржавай эстэтычнай функцыі, якая, такім чынам, ператвараецца ў фактар ўсеабдымнай гарманізацыі грамадства².* Праца

¹ Е. Добренко, *Сталинская культура: двадцать лет спустя*, «НЛЮ», 2009, № 1, [онлайн], <https://magazines.gorky.media/nlo/2009/1/stalinskaya-kultura-dvadczat-let-spustya.html>, [доступ: 21.09.2020].

² Х. Гюнтер, *О красоте, которая не смогла спасти мир*, «НЛЮ», 2010, № 1, [онлайн], <https://magazines.gorky.media/nlo/2010/1/o-krasote-kotoraya-ne-smogla-spasti-soczializm.html>, [доступ: 25.09.2020].

над анталогіяй беларускай жаночай паэзіі міжваеннага перыяду дазволіла звярнуцца да таго пласта беларускай паэзіі, які *звычайна або крытыкуеца, або цалкам ігнаруеца*³, – вершаў, створаных з прапагандысцкімі мэтамі. Падаецца, што асабліва важна разгледзець з пункту гледжання літаратуразнаўства падобныя творы найперш у спадчыне значных аўтараў, да якіх, безумоўна, можна залічыць і Яўгенію Пфляўмбаўм, чыя творчасць увогуле пакуль што мала даследавана.

Ёсць і яшчэ адзін немалаважны момант. Згодна з меркаваннем С. Дубаўца, выказаным у вядомым артыкуле “Ружовы туман” (ЛіМ, 1998), *беларуская савецкая літаратура – гэта не раздзел беларускай літаратуры, а... раздзел гісторыі таталітарызму*⁴. Не зважаючы на спрэчнасць меркавання, яно толькі падцвярджае неабходнасць вывучэння таталітарнай эстэтыкі ў творах беларускай мастацкай літаратуры, хоць некаторыя з іх сапраўды належаць выключна яе гісторыі, і большасць такіх твораў напісаны ў 30–50-я гады. *Тэма Рэвалюцыі – заказ часу. Тэма праслаўлення Рэвалюцыі – заказ партыі*⁵, – пісала ў 1932 годзе Марына Цвятаева ў эсе «Паэт і час». І з гэтым меркаваннем цяжка не пагадзіцца.

Перыяд канца дваццатых-пачатку трыццатых гадоў лічыцца пераходным для ўсёй савецкай краіны: *Важнейшим, переломным этапам на шляху трансфармацыі свядомасці і паводзінай людзей у раннесавецкі перыяд стала «рэвалюцыя зверху» 1928–1932 гг., эпоха першай пяцігодкі, фарсіраванай індустрыялізацыі і калектывізацыі, камі адбываўся злом нэпа і пераход да якасна іншай, камандна-адміністрацыйнай, фарсіраванай мадэлі развіцця*⁶. Натуральным чынам «рэвалюцыя зверху» закранула і грамадскія інстытуты, і гуманітарныя навукі, і творчую дзейнасць, прычым змены сталі адбывацца толькі ў адзін бок:

У беларускай літаратуры 1920-х гадоў можна прывесці дастаткова прыкладаў таго, як ад узнёслага рамантычнага апіявання будучыні і, згодна з футурыстычным прынцыпам, адмаўлення спадчыны мінулага, паэты, дэкларуючы сваю хаду «ў нагу з сучаснасцю», становіліся апалагетамі тэрору і дыктатуры. Безумоўна, пры гэтым яны не перажывалі ніякага

³ Е. Добренко, *Сталинская культура...*, [доступ: 21.09.2020].

⁴ С. Дубавец, *Ружовы туман*, [у] *Вострая брама*, Радыё Свабода 2005, с. 21.

⁵ М. И. Цветаева, *Поэт и время*, [у] *За всех – противу всех!*, Москва 1992, с. 278.

⁶ О. С. Поршнева, *Сознание и поведение человека раннесоветского общества: предпосылки, этапы, характер трансформации*, [у] *Советский проект. 1917–1930-е гг.: этапы и механизмы реализации*. Сб. науч. тр. / под ред. О. В. Горбачева и Л. Н. Мазур; М-во науки и высшего образования Рос. Федерации, Урал. Федер. Ун-т., Екатеринбург 2018, с. 377.

комплексу віны, а, наадварот, лічылі сябе самымі авангарднымі і смелымі, самымі сучаснымі паэтамі, за якімі замацавана апошніяе слова мастацкай праўды⁷.

Аўтарка гэтых радкоў І. Багдановіч разглядае найперш асобы М. Чарота і П. Шукайлы, але наконт адсутнасці комплексу віны дазволім сабе ўсё ж такі не пагадзіцца з даследчыцай, прынамсі, у тым канкрэтным выпадку, якому прысвечаны наш артыкул.

Нямецкі даследчык Ханс Гюнтэр лічыць, што

таталітарная дзяржава ўяўляе сабой своеасаблівы ідэальна-рэалістычны, манументальны, класічны, народны і гераічны твор мастацтва, які ахоплівае практычна ўсе сферы грамадства. Здымаецца прынцыповая розніца паміж мастацтвам і не мастацтвам. Літаратура і мастацтва становяцца палітычнымі, а палітыка і ідэалогія – мастацкімі. Усё ахутана непрынікальным, запалохаваючым і ў той жа час захапляльным покрывам эстэтыкі улады. Было б, аднак, памылкова думаць, што таталітарнае грамадства трымаецца на адной ідэалогіі, на арганізацыі і тэорыі⁸.

Цэлая армія літаратараў, у тым ліку і беларускіх, займалася эстэтызацыяй ідэалагічнага падмурку сацыялістычнага будаўніцтва, сярод іх некаторы час была і Яўгенія Пфляўмбаўм. Яе жыццёвы і творчы лёс мала каго могуць пакінуць абыякавымі, а маўчанне паэткі на працягу доўгага перыяду выклікала і выклікае шмат гіпотэз і спробаў яго нейкім чынам патлумачыць. Сапраўды – з 1931 года і амаль да сярэдзіны 80-х не было амаль ніводнай яе паэтычнай публікацыі (адзінкавы выпадак датычыцца верша “Турксіб”, перадрукаванага ў 1971 годзе ў зборніку “Універсітэт паэтычны”). Аднак і пасля таго, як у 1989 годзе выйшла кніга вершаў “Сувоі жыцця”, а ў 1992 годзе – кніга “На захадзе сонца”, паэтка ніякім чынам не звяртаецца да ўласных твораў 20–30-х гадоў. На іх адсутнасць у названых кнігах звярнулі ўвагу некаторыя крытыкі і літаратуразнаўцы, напрыклад, Уладзімір Конан у прысвечаным Я. Пфляўмбаўм нумары часопіса “Крыніца”: *Я быў сярод нямногіх чытачоў першых твораў маладнякоўкі Пфляўмбаўм на першапублікацыях. Было гэта ў 60-я гады, калі пісаў сваю кандыдацкую дысертацыю...*⁹. І далей: *свае першыя маладнякоўскія вершы спа-*

⁷ І. Багдановіч, *Ад паэтызацыі будучыні да апраўдання зла і апалогіі дыктатуры: беларуская авангардная паэзія 1920-х гг.*, [у] *Залатая Горка: вершы, пераклады, артыкулы*, Мінск 2016, с. 306.

⁸ Х. Гюнтэр, *Эстетика государства и трагедия смета*, «Общественные науки и современность» 1992, № 4, с. 91.

⁹ У. Конан, *Як ліст з бессмяротнага дрэва*, “Крыніца” 1995, № 8, с. 8.

дарыня Яўгенія чамусьці не ўключыла ў даволі салідную кніжку выбраных твораў...¹⁰.

Адзначым, што некаторыя вершы Я. Пфляўмбаўм 20–30-х гадоў увайшлі ва ўжо згаданую анталогію жаночай паэзіі, акрамя таго, дзякуючы развіццю інтэрнэт-тэхналогій амаль усе перыядычныя выданні тых часоў сёння можна знайсці ў адкрытым доступе і, такім чынам, непасрэдна азнаёміцца з першапублікацыямі.

Адно з меркаванняў наконт працяглага перапынку ў творчасці паэткі гучала наступным чынам: *Максім (Лужанін, паэт і муж Я. Пфляўмбаўм – А. Д.) вырашае пісаць «як трэба» – тады можна не баяцца ані высылак, ані маўчання. Яна вырашае пісаць «у стол» – бо не можа так, «як трэба»*¹¹. Аднак аналіз тэкстаў Я. Пфляўмбаўм, напісаных з 1928 па 1931 год (то бок да высылкі), паказвае, што пісаць “як трэба” паэтка магла і ўмела, прычым вельмі нават добра. Яе творы, дзе праслаўляўся савецкі лад, напісаны на высокім мастацкім узроўні і для нас цікавыя не менш за фільмы Лені Рыфеншталь. Гэта вершы “Да дзесятых угодкаў БССР”, “***Ільсніцца сонцам бляск ляза...” з прысвячэннем “Вартаўнічаму на мяжы Савецкага Саюза і мілітарысцкіх дзяржаў”, “Музей рэвалюцыі”, “Музыка збройнага звона”, “З паэмы “Кастрычнік”, “Ленінскія дні” і некаторыя іншыя. Іх аналіз дае падставы для разваг наконт таталітарнай эстэтыкі ў беларускай паэзіі канца 20-х – пачатку 30-х гадоў у цэлым і ў творчасці Яўгеніі Пфляўмбаўм у прыватнасці. Заўважым, што ў гэты перыяд сацыялістычны рэалізм яшчэ толькі афармляўся як метаад, аднак вершы беларускай паэткі ў гэтым плане можна лічыць сімптаматычнымі.

Уласна кажучы, прапагандысцкія творы пісала абсалютная большасць беларускіх паэтаў, аднак выпадак Я. Пфляўмбаўм для нас асабліва цікавы з некалькіх прычынаў:

1. да 1928 г. прапаганда ў вершах паэткі амаль адсутнічала;
2. з 1929 па 1931 гг. яна публікавала выключна прапагандысцкія творы;
3. у адрозненне ад многіх іншых калег па пяру, якія пісалі відавочныя прапагандысцкія “дрындушкі”, творы Я. Пфляўмбаўм маюць высокія мастацкія вартасці;
4. з 1931 г. паэтка перастае публікавацца да сярэдзіны 80-х і да сваіх твораў 20–30-х гг. не вяртаецца і не звяртаецца.

¹⁰ Тамсама, с. 10.

¹¹ Г. Севярынец, *Казанне па-за падручнікам. Невядомая паэтка, жонка вядомага паэта*, [онлайн], <https://www.velvet.by/shopwindow/stil-zhizni/obshchestvo/kakhan-ne-pa-za-padruchn-kam-nevyadomaya-paetka-zhonka-vyadomaga-p>, [доступ: 18.09.2020].

Звернем увагу на тое, што ў мастацкіх тэкстах Я. Пфляўмбаўм агучваецца і слова “тэрор”. У вершы «Музей рэвалюцыі» (1928) ён гучыць у станюўчым ключы, паколькі гаворка ідзе аб дзейнасці народнікаў:

Палкае слова – крамяны тэрор,
вочы згараюць ад бляску...
гэта крывава-квяцісты убёр,
бы
недапітая
ласка...¹²

Аднак у вершы “***Ільсніцца сонцам бляск ляза...” з прысвячэннем “Вартаўнічаму на мяжы Савецкага Саюза і мілітарызма дзяржаў” (1931 г.) тое ж слова ўжо набывае негатыўную афарбоўку (што натуральна, улічваючы яго «фашысцкі» кантэкст):

Зноўку фашысцкі тэрор:
бразгае
зрадаі
затвор.
Польшча абрала ўрад,
сёння прымае парад,
сёння яе габінэт
гойстрыць нанова штылет¹³.

Як відаць, кантэксты тут супрацьлеглыя. Але калі фашысцкі тэрор безумоўна асуджаецца, то “крамяны” тэрор безумоўна апраўдваецца. Цяжка не пагадзіцца з І. Багдановіч наконт ролі паэтаў у згаданы перыяд:

...фактычна, як сёння гэта выразна бачна, яны былі сейбітамі новага, яшчэ больш страшнага зла. Апяваны імі тэрор меў сваю першапрычыну, сваю крыніцу зла, але ці адекватным выкліку быў адказ і ці была альтэрнатыва? Забойства і помста – гэта заўсёды крыніца зла. Хоць бы прыкрытыя ідэяй справядлівасці, яны правакуюць новую агрэсію, а вялікі паэт не можа апраўдваць зло, як і не можа быць апалагетам дзяржаўных інструкцый¹⁴.

¹² Я. Пфляўмбаўм, *Музей рэвалюцыі*, «Маладняк» 1928, № 3, с. 38.

¹³ Я. Пфляўмбаўм, ****Ільсніцца сонцам бляск ляза...*, «Маладняк» 1931, № 1, с. 29.

¹⁴ І. Багдановіч, *Ад паэтызацыі...*, с. 313.

Што ж такое таталітарная эстэтыка з пункту гледжання літаратуразнаўства? Згодна з адным з агульных вызначэнняў,

таталітарная эстэтыка – асаблівая праява эстэтыкі, якая была тыповай для таталітарных рэжымаў XX стагоддзя, такіх як нацызм у Германіі, сталінізм ў СССР, фашызм у Італіі, мааізм у Кітаі і інш. Таталітарнае мастацтва – асаблівы тып масавай культуры, якая рэалізуецца пад жорсткім кантролем дзяржавы ў адпаведнасці з дзяржаўнай палітыкай у галіне культуры. Мэтай і сэнсам гэтага мастацтва з’яўляецца прапаганда ідэалогіі кіруючай партыі¹⁵.

І сапраўды, як мы ўжо адзначылі, у названы перыяд Я. Пфляўмбаўм ужо не публікуе ні лірычных, ні рамантычных вершаў. Амаль усе яе творы гэтага перыяду з’яўляюцца прапагандысцкімі. Ніводнага верша пра каханне, пра сяброўства, пра прыгажосць навакольнага свету – тэмы, якія гучалі ў ранейшых творах – усё адыйшло на другі план. Паэтка закранае іншыя “актуальныя” тэмы, такія як калектывізацыя, поспехі сацыялістычнага будаўніцтва ў БССР, ушанаванне памяці Леніна і г. д.

Мы стагоддзям
 пакінем свой след
 І ўладныя
 песні мая!
 Кожны з нас –
 рабочы паэт:
 Сцяг чырвоны
 парыўна ўздымае¹⁶.

Аднак назваць вершы Я. Пфляўмбаўм “масавымі” ніяк нельга – у іх высокі мастацкі ўзровень. У артыкуле “Эстэтыка паэзіі Я. Пфляўмбаўм 1920–1930-х гадоў”¹⁷ мы паспрабавалі ў свой час вызначыць асноўныя рысы яе творчасці, такія як:

1. “Суб’ектыўны лірызм” (азначэнне М. Байкова), засяроджанасць на падзеях унутранага свету.
2. Колеравая разнастайнасць.

¹⁵ *Таталітарная эстэтыка* [онлайн], <https://kartaslov.ru/карта-знаний/Тоталитарная+эстетика>, [доступ: 19.09.2020].

¹⁶ Я. Пфляўмбаўм, 1-га мая, «Звезда» 1929, 1 мая.

¹⁷ Гл.: А. А. Данільчык, *Эстэтыка паэзіі Я. Пфляўмбаўм 1920–1930-х гадоў*, [у] *Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства*: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы (Мінск, 3–4 сакавіка 2016 г.), Мінск 2016, с. 200–205.

3. Стрыманы эратызм.
4. Імпрэсіяністычная гульня адценняў.
5. Экспрэсіяністычная выразнасць вобразаў.

Паэзія Яўгеніі Пфляўмбаўм канца 20-х – пачатку 30-х гг. захоўвае некаторыя характэрныя эстэтычныя рысы (акрамя, зразумела, суб’ектыўнага лірызму, паколькі ні для лірызму, ні для суб’ектыўнага светабачання ў яе вершах месца ўжо не застаецца), аднак узмацняецца менавіта прапагандыскі пафас. Знікаюць таксама і рысы імпрэсіянізму, прападае тонкая настраёнасць у перадачы эмацыянальнага стану лірычнай гераіні, паколькі і сам эмацыянальны стан адсутнічае, пры гэтым экспрэсіяністычнасць паэзіі Яўгеніі Пфляўмбаўм захоўваецца, нават узмацняецца, і сумяшчаецца са згаданай тэматыкай самым неверагодным чынам:

І ў зяленіве
Белья гмахі,
А рабіны, бы сцяг пурпурны...
Калі сонца фарбуе заход –
Шэлест зор,
Нібы песня зурны.
(“Дзень калектывізацыі”)¹⁸

Безумоўна, мы не можам сёння адназначна сказаць, што вершы пісаліся “з душой”, аднак іх вобразнасць гаворыць сама за сябе і сведчыць як мінімум аб майстэрстве аўтаркі. Згадаем яшчэ адзін верш на “калгасную” тэму – “Вясновы старт”:

...Старт-сяўба!..
у трывозе шчаслівай
прачынаецца зерне
у свірнавых спрагах,
і з мільённай энергіяй
сонечных ваннаў
пачынае прабег
на калгасныя нівы¹⁹.

Для таталітарнай скульптуры і архітэктуры была характэрная велічнасць і манументальнасць. Калі ж мы паспрабуем знайсці прыкметы манументальнасці ў паэзіі, то выраз «мільённая энергія», на на-

¹⁸ Я. Пфляўмбаўм, *Дзень калектывізацыі*, «Бел. работніца і сялянка» 1929, № 22, с. 16.

¹⁹ Я. Пфляўмбаўм, *Вясновы старт*, «Маладняк» 1931, № 5, с. 55.

шую думку, можна лічыць прыкметай «лінгвістычнай манументальнасці», гэтаксама, як і «пявучыя мільёны» з верша “Жыццю дванаццаць год”:

Жыццю дванаццаць год, –
 ўсю творчую імкнёнасць,
 літаўрамі машын
 абуджаны прасцяг
 нясуць пявучыя мільёны
 пад гордай
 будучыні
 сцяг!²⁰

А ў вершы “Турксіб” манументальнасць дасягаецца параўнаннем архітэктонікі дасягненняў чалавека, якія пераўзыходзяць дасягненні прыроды:

Людзкай сымфоніяй працы,
 смагай празрыстых крыніц
 творыцца веліч палацу,
 горы схіляюцца ніц...²¹

Звернем увагу і на яшчэ адзін момант. Х. Гюнтер, грунтуючыся на тэорыі архетыпаў К. Юнга, адзначае, што сярод актыўных персанажаў савецкага міфа галоўную ролю адыгрываюць архетыпы героя, бацькі (мудрага старца), маці і ворага. Х. Гюнтер (са спасылкай на К. Кларк²²) звязвае станаўленне гэтых архетыпаў з фарміраваннем *у глыбіннай савецкай культуры поўнага трохжудніка Вялікай сям’і, які ўключае “бацьку”, “Радзіму-маці” і герайчных “сыноў і дачок*²³, якіх з канца 20-х гадоў суправаджае дэманічны вобраз ворага²⁴. Пры гэтым даследчык адзначае, што *пошукі героя робяцца першапачатковай задачай фарміруемага сацрэалізма*²⁵, і гэта прыводзіць у тым ліку і да міфалагізацыі гістарычных постацяў. Герой, як правіла, асоба

²⁰ Я. Пфляўмбаўм, *Жыццю дванаццаць год*, “Савецкая Беларусь”, 7 лістапада.

²¹ Я. Пфляўмбаўм, *Турксіб*, «Маладняк» 1930, № 1, с. 64.

²² Гл. Катерина Кларк, *Советский роман: История как ритуал*, Екатеринбург 2002.

²³ Х. Гюнтер, *Архетипы советской культуры*, [у] *Соцреалистический канон*. / Сборник статей под общей редакцией Х. Гюнтера и Е. Добренко, Санкт-Петербург 2000, с. 743.

²⁴ Тамсама.

²⁵ Тамсама, с. 744.

маладая, гэта “новы чалавек” і, такім чынам, падобныя творы звернутыя найперш да маладых людзей. З Х. Гюнтэрам згаджаюцца іншыя даследчыкі: *Ідэі новага чалавека знайшлі водгук перш за ўсё сярод маладога пакалення дзякуючы літаратуры, газетам, плакатам, паэзіі, песням... Відавочна, што роля сістэмы адукацыі ў сацыяльным праектаванні «новага чалавека», канструюванні яго ідэнтычнасці цяжка пераацаніць*²⁶.

Калі мы паспрабуем прааналізаваць з пункту гледжання наяўнасці пазначаных Х. Гюнтэрам архетыпаў тэксты Я. Пфляўмбаўм, то даволі лёгка здолеем іх адшукаць. Напрыклад, у вершы “Музыка збройнага звону”, які ўслаўляе Чырвоную армію, лагічна ўвасабляецца архетып героя. Увогуле, што датычыцца гэтага архетыпа, то ў савецкай літаратуры Х. Гюнтэр выдзяляе чатыры тыпы героя: герой сацыялістычнай працы, герой-воін, гераізацыя палітычных дзеячоў і герой-ахвяра. У згаданым вершы гаворка, натуральна, ідзе пра героя-воіна, самай характэрнай прыкметай якога можна лічыць “сталёвасць”, што з’яўляецца больш чым экспліцытнай адсылкай да “бацькі народаў”.

Броня, і сталь і свядомасць –
– стыль пралетарскіх байцоў
Слух-а-ай, зваж-а-ай, там дзоры!
Нас правакуюць ізноў...²⁷

Уласна кажучы, верш беларускай паэткі з’яўляецца выдатным падцвярджэннем словаў К. Кларк:

У грамадскім рытуале не толькі стаханаўцы мадэляваліся як «сыны». Спіс абраных уключаў памежнікаў, лыжнікаў, якія ставілі рэкорды на далёкія дыстанцыі, скрыпачоў, альпіністаў, парашутыстаў, а таксама герояў авіяцыі. Некаторыя з гэтых катэгорый (акрамя стаханаўцаў) вылучыліся ў тых галінах, якія не лічыліся наўпрост звязанымі з будаўніцтвам камунізму. Афіцыйныя героі не ігралі ніякай ролі ў сферы палітыкі або кіравання²⁸.

Архетып ворага таксама вельмі распаўсюджаны ў вершах Я. Пфляўмбаўм, напрыклад, у вершы ***Ільсніцца сонцам бляск ля за... (“Вартавому на мяжы...”), прычым тут вораг пагражае герою (“вартаўнічаму”) і краіне-маці:

²⁶ О. С. Поршнева, *Сознание...*, с. 375.

²⁷ Я. Пфляўмбаўм, *Музыка збройнага звону*, «Звезда» 1929, 1 кастрычніка.

²⁸ К. Кларк, *Сталинский миф о «великой семье»*, [у] *Соцреалистический канон...*, с. 787.

Вартаўнічы, варожасць
 абапал,
ты краіны спакой зберажы
 на заснежанай
 здрадай
 мяжы!²⁹

Гэтаксама як і ў вершы “Музыка збройнага звону” вобразу ворага супрацьстаіць вобраз адважных абаронцаў радзімы, то бок архетып героя-воіна:

Стой пралетарская варта,
 край дарагі зберажы!...
 Зблытаны ворагаў карты,
 дык адшліфуюць нажы³⁰.

Працытаваныя радкі напоўненыя гневам і бязлітаснасцю ў дачыненні да ворагаў згодна з тагачаснымі ўстаноўкамі (якія, аднак, мелі і сваю гістарычную абумоўленасць, звязаную з наступствамі Першай сусветнай і Грамадзянскай войнаў):

Вызначальныя рысы пакалення камуністаў часоў грамадзянскай вайны непасрэдным чынам выраслі з іх ваеннага вопыту, з “выхаду з вайны”, што так і не адбыўся. Усё гэта абумовіла як дадзенасць сітуацыю «ваеннага сіндрому», які праяўляўся больш-менш ярка ў іх поглядах, псіхалогіі, паводзінах... Незалежна ад канкрэтных праяў «слядоў вайны» каштоўнасць чалавечага жыцця для гэтага пакалення камуністаў была нізкай, магчымасць фізічнай ліквідацыі цалкам прымальнай, а нецярпімасць да ворагаў – ярка выяўленай. Катэгарычнасць, рашучасць і дысцыпліна ў спалучэнні з нізкім узроўнем адукацыі зрабілі іх ідэальным сацыяльным полем для барацьбы з «ворагамі народа»... Непрымірымасць і жорсткасць былі галоўнымі рысамі гэтага пакалення³¹.

Вось і ў паэзіі Я. Пфляўмбаўм гэтага перыяду мы “прачытваем” тыповую ваяўнічасць большавісцкай ідэалогіі, непрыхаваны мілітарызм, магчымасць фізічнага знішчэння ўнутранага і знешняга ворага. Слушна заўважае Х. Гюнтэр:

²⁹ Я. Пфляўмбаўм, ****Ільсніца сонцам бляск ляза...*, «Маладняк» 1931, № 1, с. 29.

³⁰ Я. Пфляўмбаўм, *Музыка збройнага звону*, «Звязда» 1929, 1 кастрычніка.

³¹ В. С. Тяжелникова, «Военный синдром» в поведении коммунистов 1920-х гг., [у] *Военно-историческая антропология*. Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития, Москва 2002, с. 303.

Калі глядзець на дзяржаўны сінтэз мастацтваў як на адзінае велічэзнае цэла, то гэта цэла валодае, з аднаго боку, прымусовай гарманічнасцю, а з другога – крайняй агрэсіўнасцю. Калі чалавек знаходзіцца ўнутры не толькі прасторава, але і духоўна, у яго можа узнікаць пачуццё ўздому, прыгажосці і цэльнасці, але гора тым, хто стаіць у баку. На іх будзе дзейнічаць халодная жалезная знешнасць усіх гэтых збудаванняў, скульптур, вершаў і раманаў...³²

Характэрным тэкстам таталітарнай эстэтыкі можна лічыць верш Я. Пфляўмбаўм “Музей рэвалюцыі”. Тут і рэканструкцыя гісторыі, і фарміраванне міфа аб рэвалюцыі, і міфалагізацыя гістарычных персанажаў (твор пачынаецца з пералічэння паўстанняў Разіна і Пугачова, якія ўжо сталі часткай канцэпцыі гістарычнага развіцця рэвалюцыйнага руху). М. Галубкоў адзначае, што ўжо ў пачатку 1920-х гадоў у літаратуры складаецца канцэпцыя рэвалюцыі, жорсткая ў сваёй ідэалогіі, супярэчлівая, але па-свойму чароўная. Яна будавалася на двух узаемавыключных тэзісах: з аднаго боку, рэвалюцыя ўяўлялася як ломка карэнных асноваў жыцця, што вяла да хаосу, крыві, вайны, разбурэння. З другога боку, кроў і хаос былі апраўданыя, паколькі яны бачыліся як непазбежнасць, дастаткова прыймальнае плата за набыванне новага жыцця, заснаванага на прынцыпах добра і справядлівасці³³.

Уласна кажучы, верш «Музей рэвалюцыі» Я. Пфляўмбаўм і пабудаваны на гэтай канцэпцыі, больш за тое, мы б нават казалі, што ў гэтым вершы адбываецца «эратызацыя» рэвалюцыйнай тэмы (згадаем «недапітую ласку» з ранейшай цытаты), за якой ідзе рэвалюцыйны экстаз. Адзначым, што па-мастацку ўвасоблены архетып ворага стаіць на сваім месцы:

Гэткі бліскучы агромністы свет
 ў думна-экстазных жаданнях!
 Эх! паспрачацца-б з задорыстым ветрам,
 з ветрам
 варажага
 стану!..³⁴

Яшчэ адзін верш, у якім можна прасачыць міфалагізацыю гісторыі, прычым даволі своеасабліваю, на гэты раз гісторыю Беларусі, – верш “Да дзесятых угодкаў БССР”:

³² Х. Гюнтер, *Эстетика...*, с. 91.

³³ М. М. Голубков, *Революция как метаморфоза: к вопросу об одной литературной полемике 1920-х*, [у] *Литература и революция. Век двадцатый*, Москва 2018, Выпуск 4, с. 142.

³⁴ Я. Пфляўмбаўм, *Музей рэвалюцыі*, «Маладняк» 1928, № 3, с. 39.

Князі і баяры
 Літоўскай зямлі,
 Ягайла кароны польскай
 на Белую Русь
 пераможна ішлі
 з дружынным і княжым войскам³⁵.

Больш за тое, паэтка наўпрост звяртаецца за дапамогай да гісторыкаў ва ўрыўку «З паэмы «Кастрычнік»:

Дні – таямніцы,
 дні – арабескі, –
 слухай, гісторык,
 што ж ты маўчыш?³⁶

Вобраз мудрага бацькі, як адзначае Гюнтэр, узнікае ўжо ў 1920-я гады ў кульце мёртвага Леніна, але «бацькам» у архетыпічным сэнсе слова з’яўляецца толькі Сталін, што ўзурпаваў адпаведныя рысы...³⁷. Нельга сказаць, што вобраз мудрага бацькі займае значнае месца ў вершах Пфляўмбаўм, паэтка перастала пісаць раней, чым дыфірамбы “бацьку ўсіх народаў” занялі цэлыя газетныя развароты, аднак *культ мёртвага Леніна* ў яе творчасці ёсць:

Хай славіць паэты
 у одах сваіх,
 Хай кліча гісторыя “гені” –
 Сягоння наш кожны
 жыццёвы штрых
 Нясе векапомнае “Ленін”³⁸.
 (*Ленінскія дні*)

Архетып маці, як адзначае даследчык, праяўляецца ў кульце Радзімы і зямлі, і паэзія тут далёка не на першым месцы, саступаючы месца масавай песні, кінематографу, архітэктуры ды іншым жанрам. З культурам зямлі звязаны культ вясны і ўрадлівасці і вось гэтыя матывы мы сустракаем у вершах Я. Пфляўмбаўм “Вясновы старт”: “Музыку чуеш крыніц – / нівы жыццём узбуялі!”³⁹ і “Дзень калектывізацы”:

³⁵ Я. Пфляўмбаўм, *Да дзесятых угодкаў БССР*, «Маладняк» 1928, № 12, с. 79.

³⁶ Я. Пфляўмбаўм, *З паэмы “Кастрычнік”*, Савецкая Беларусь» 1929, 7 лістапада.

³⁷ Х. Гюнтэр, *Архетыпы...*, с. 743.

³⁸ Я. Пфляўмбаўм, *Ленінскія дні*, «Звязда» 1930, 22 студзеня.

³⁹ Я. Пфляўмбаўм, *Вясновы старт*, «Маладняк» 1931, № 5, с. 56.

Творчы міг
 гераічнае працы
 У суладдзях сталёвых струн...
 Будзе сёння
 ў калгасы ўбірацца
 Залатая мая
 Беларусь!⁴⁰

А верш “1-га мая” спалучае архетып маці, звязаны з вясновым росквітам зямлі, мудрага бацькі (“вялікія нашы змагары”) і дзяцей (“юнацкае пары”), то бок тут праглядаюцца і прыкметы “вялікай сям’і”:

У карнавале
 майскага прамення.
 У пявучасці
 юнацкае пары
 Над намі заўжды
 схіленыя цені –
 Вялікія нашы змагары⁴¹.

Пералічаныя вышэй архетыпы можна знайсці і ў творчасці іншых беларускіх паэтаў, асабліва ў другой палове 30-х, дакладней, у творчасці тых паэтаў, што яшчэ працягвалі друкавацца ў другой палове 30-х гадоў, аднак гэта тэма для іншага даследавання.

Падзеі асабістага жыцця, несумненна, паўплывалі на тое, што Яўгенія Пфляўмбаўм замаўчала больш чым на паўстагоддзя. Акрамя таго, нагадаем, што ў 1932 годзе выходзіць Пастанова ЦК КП(б) «Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый», у выніку адбываецца роспуск усіх літаратурных аб’яднанняў. У 1934 годзе праходзіць Першы Усебеларускі з’езд пісьменнікаў і ствараецца адзіная літаратурная арганізацыя – Саюз пісьменнікаў БССР.

Быць рэтранслятарам прапаганды – не вельмі зайздросная роля, але іншых роляў паэту ў сталінскія часы не прадугледжвалася. І тут сапраўды можна пагадзіцца з тым, што доўга выконваць падобную функцыю паэтка не змагла. Бязлітаснасць да адносна ўмоўнага ворага – гэта адно, але калі да ворагаў залічылі амаль усіх папличнікаў,

⁴⁰ Я. Пфляўмбаўм, *Дзень калектывізацыі*, «Бел. работніца і сялянка» 1929, № 22, с. 16.

⁴¹ Я. Пфляўмбаўм, *1-га мая*, «Звязда» 1929, 1 мая.

а потым і ўласнага мужа, арыштаванага ў 1933 годзе, пісаць прапагандысцкія творы паэтка, думаецца, больш не захацела, бо, *палітычны (які б не быў!)* заказ паэту – заказ не па адрасе, цягаць паэта па Турксібав – не па адрасе, паэтычная зводка – справа непераканаўчая... Таму: *палітычны заказ паэту не ёсць заказ часу, які заказвае без пасрэднікаў. Заказ не сучаснасці, а злабадзённасці*⁴², – пісала ў 1932 годзе Марына Цвятаева. Відавочна, гэта зразумела і Яўгенія Пфляўмбаўм.

Тым не менш, актыўная ўдзельніца літаратурнага руху сярэдзіны 20-х гадоў, адна з аўтарак (разам з З. Бандарынай і Н. Вішнеўскай) калектыўнага жаночага зборніка “Вершы” (1926), Яўгенія Пфляўмбаўм пакінула выдатны літаратурны матэрыял для даследавання, а распрацоўка тэмы таталітарнай эстэтыкі ў беларускай паэзіі застаецца актуальнай і перспектыўнай, асабліва ў кантэксце міждысцыплінарнага дыскурса.

LITERATURA

- Bahdanovič I., *Ad paetyzacyi budučyni da aprajdannia zla i apalohii dyktatury: bielaruskaja avanhardnaja paezija 1920-ch hh.*, [u] *Zalataja Horka: vieršy, pieraklady, artykuly*, Minsk 2016 [Багдановіч І., *Ад паэтызацыі будучыні да апраўдання зла і апалогіі дыктатуры: беларуская авангардная паэзія 1920-х гг.*, [у] *Залатая Горка: вершы, пераклады, артыкулы*, Мінск 2016].
- Golubkov M. M., *Revoljutsiya kak metamorfoza: k voprosu ob odnoy literaturnoy polemike 1920-gh*, [u] *Literatura i revoljutsiya. Vek dvadtsatyyu*, Moskva 2018, Выпуск 4 [Голубков М. М., *Револуцыя как метаморфоза: к вопросу об одной литературной полемике 1920-х*, [у] *Литература и революция. Век двадцатый*, Москва 2018, Выпуск 4].
- Gunther H., *Arkhetipy sovetskoj kul'tury*, [u] *Sotsrealisticheskiy kanon*. Sbornik statej pod obščhej redaktsiyey H. Guntera i Ye. Dobrenko, Sankt-Peterburg, 2000. [Гюнтер Х., *Архетипы советской культуры*, [у] *Соцреалистический канон*. / Сборник статей под общей редакцией Х. Гюнтера и Е. Добренко, Санкт-Петербург, 2000].
- Gunther H., *O krasote, kotoraya ne smogla spasti mir*, «NLO», 2010, № 1, [online], <https://magazines.gorky.media/nlo/2010/1/o-krasote-kotoraya-ne-smogla-spasti-soczializm.html>, [dostup: 25.09.2020]. [Гюнтер Х., *О красоте, которая не смогла спасти мир*, «НЛО», 2010, № 1, [онлайн], <https://magazines.gorky.media/nlo/2010/1/o-krasote-kotoraya-ne-smogla-spasti-soczializm.html>, [доступ: 25.09.2020].

⁴² М. И. Цветаева, *Поэт и время...*, с. 278.

- Gunther H., *Estetika gosudarstva i tragediya smekha*, «Obshchestvennyye nauki i sovremennost'» 1992, № 4 [Гюнтер Х., *Эстетика государства и трагедия смеха*, «Общественные науки и современность» 1992, № 4].
- Danilčyk A., *Estetyka paezii Â. Pflâŭmbaŭm 1920–1930-ch hadoŭ*, [u] *Biela-ruskaja litaratura ŭ kulturnaj prastory sučasnaŭa hramadstva*: materyjaly Mižnarodnaj navukovaj kanfierency i da 120-hoddzia z dnia narodžennia Kandrata Krapivy (Minsk, 3–4 sakavika 2016 h.), Minsk 2016 [Данільчык А., *Эстэтыка паэзіі Я. Пфляўмбаўм 1920–1930-х гадоў*, [y] *Беларуская літаратура ў культурнай прасторы сучаснага грамадства*: матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі да 120-годдзя з дня нараджэння Кандрата Крапівы (Мінск, 3–4 сакавіка 2016 г.), Мінск 2016].
- Dobrenko Ye., *Stalinskaya kul'tura: dvadcat' let spustya*, «NLO», 2009, № 1, [online], <https://magazines.gorky.media/nlo/2009/1/stalinskaya-kultura-dvadczat-let-spustya.html>, [dostup: 21.09.2020]. [Добренко Е., *Сталинская культура: двадцать лет спустя*, «НЛО», 2009, № 1, [онлайн], <https://magazines.gorky.media/nlo/2009/1/stalinskaya-kultura-dvadczat-let-spustya.html>, [доступ: 21.09.2020].
- Dubaviec S., *Ružovy tuman*, [u] *Vostraja brama*, Radyjo Svaboda 2005 [Дубавец С., *Ружовы туман*, [y] *Вострая брама*, Радыё Свабода 2005].
- Clark K., *Stalinskiy mif o «velikoy sem'ye»*, [u] *Sotsrealističeskij kanon*. Sbornik statey pod obščhey redaktsiyey X. Gyuntera i Ye. Dobrenko, Sankt-Peterburg, 2000 [Кларк К., *Сталинский миф о «великой семье»*, [y] *Социалистический канон*. Сборник статей под общей редакцией Х. Гюнтера и Е. Добренко, Санкт-Петербург 2000].
- Clark K., *Sovetskiy roman: Istoriya kak ritual*, Yekaterinburg 2002. [Кларк К., *Советский роман: История как ритуал*, Екатеринбург 2002].
- Konan U., *Âk list z biessmiarotnaŭa dreva*, “Krynica” 1995, № 8. [Конан У., *Як ліст з бессмяротнага дрэва*, “Крыніца” 1995, № 8].
- Poršneva O. S., *Soznaniye i povedeniye cheloveka rannesovetskogo obščhestva: predposylki, etapy, kharakter transformatsii*, [u] *Sovetskiy proyekt. 1917–1930-ye gg.: etapy i mekhanizmy realizatsii*: Sb. nauch. tr., pod red. O. V. Gorbacheva i L. N. Mazur; M-vo nauki i vysshego obrazovaniya Ros. Federatsii, Ural. Feder. Un-t., Yekaterinburg, 2018 [Поршнева О. С., *Сознание и поведение человека раннесоветского общества: предпосылки, этапы, характер трансформации*, [y] *Советский проект. 1917–1930-е гг.: этапы и механизмы реализации*: Сб. науч. тр., под ред. О. В. Горбачева и Л. Н. Мазур; М-во науки и высшего образования Рос. Федерации, Урал. Федер. Ун-т., Екатеринбург 2018].
- Pflâŭmbaŭm Â., ****Ísnicca soncam bliask liaza...*, «Maladniak» 1931, № 1 [Пфляўмбаўм Я., ****Ільсніцца сонцам бяск лязы...*, «Маладняк» 1931, № 1].
- Pflâŭmbaŭm Â., *1-ha taja*, «Zviazda» 1929, 1 маја [Пфляўмбаўм Я., *1-га мая*, «Звязда» 1929, 1 мая].

- Pflâŭmbaŭm Â., *Viasnovy start*, «Maladniak» 1931, № 5 [Пфляўмбаўм Я., *Вясновы старт*, «Маладняк» 1931, № 5].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Da dziesiatykh uhodkaj BSSR*, «Maladniak» 1928, № 12 [Пфляўмбаўм Я., *Да дзесятых угодкаў БССР*, «Маладняк» 1928, № 12].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Dzień kaliektyvizacyi*, «Biel. robotnica i sialianka» 1929, № 22 [Пфляўмбаўм Я., *День калектывізацыі*, «Бел. работніца і сялянка» 1929, № 22].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Žycciu dvanaccá hod*, «Savieckaja Bielaruś», 1929, 7 listapada [Пфляўмбаўм Я., *Жыццю дванаццаць год*, «Савецкая Беларусь», 1929, 7 лістапада].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Z paety «Kastručnik»*, «Savieckaja Bielaruś» 1929, 7 listapada [Пфляўмбаўм Я., *З паэмы «Кастрычнік»*, «Савецкая Беларусь» 1929, 7 лістапада].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Lieninskija dni*, «Zviazda» 1930, 22 studzienia [Пфляўмбаўм Я., *Ленінскія дні*, «Звязда» 1930, 22 студзеня].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Muziej revaliucyі*, «Maladniak» 1928, № 3 [Пфляўмбаўм Я., *Музей рэвалюцыі*, «Маладняк» 1928, № 3].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Muzyka zbrojnaha zvonu*, «Zviazda» 1929, 1 kastryčnika [Пфляўмбаўм Я., *Музыка збройнага звону*, «Звязда» 1929, 1 кастрычніка].
- Pflâŭmbaŭm Â., *Turksib*, «Maladniak» 1930, № 1 [Пфляўмбаўм Я., *Турксіб*, «Маладняк» 1930, № 1].
- Sieviaryniec H., *Kachannie pa-za padručnikam. Nieviadomaja paetka, žonka viadomaha paeta*, [online], <https://www.velvet.by/shopwindow/stil-zhizni/obshchestvo/kakhanne-pa-za-padruchn-kam-nevyadomaya-paetka-zhonka-vyadomaga-p>, [dostup: 18.09.2020]. [Севярынец Г., *Качанне па-за падручнікам. Невядомая паэтка, жонка вядомага паэта*, [онлайн], <https://www.velvet.by/shopwindow/stil-zhizni/obshchestvo/kakhanne-pa-za-padruchn-kam-nevyadomaya-paetka-zhonka-vyadomaga-p>, [доступ: 18.09.2020].
- Tatalitarnaja estetyka* [online], <https://kartaslov.ru/karta-znaniy/Totalitarnaja+estietika>, [dostup: 19.09.2020]. [*Таталітарная эстэтыка* [онлайн], <https://kartaslov.ru/karta-znaniy/Totalitarnaja+estietika>, [доступ: 19.09.2020].
- Tyažel'nikova V. S., «*Voennyj sindrom*» v povedenii kommunistov 1920-kh gg., [u] *Voенно-istoricheskaja antropologija*. Yežegodnik, 2002. Predmet, zadachi, perspektivy razvitiya, Moskva 2002 [Тяжелникова В. С., «*Военный синдром*» в поведении коммунистов 1920-х гг., [у] *Военно-историческая антропология*. Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития, Москва 2002].
- Tsvetayeva M. I., *Poet i vremya*, [u] *Za vsekh – protivu vsekh!*, Moskva 1992 [Цветайева М. И., *Поэт и время*, [у] *За всех – противу всех!*, Москва 1992].

SUMMARY

TOTALITARIAN AESTHETICS IN BELARUSIAN POETRY
(ON THE EXAMPLE OF J. PFLAUMBAUM'S WORK)

The problem of studying characteristics of the art of the totalitarian period remains relevant for several reasons. The first reason is the insufficient research of significant and very interesting material in the whole post-Soviet space in general and in Belarusian literary criticism in particular, the second one is a comprehensive understanding of the literary process of the 1920s and 1930s and the poet's artistic achievements in the light of new research regarding interdisciplinary discourse that needs to be carried out. The object of the research is represented, first of all, by the works on propaganda.

It is especially important to analyze them in the legacy of significant authors, one of whom is Jeugenij Pflaumbaum. In general, his work has been little studied. In J. Pflaumbaum's works of 1928–1931, the archetypes of the hero, the father, the mother and the enemy (H. Gunther), typical of the art of new or socialist realism, are displayed.

Key words: totalitarian aesthetics, archetype, mythologizing, expressionism, propaganda, the Belarusian poetry.